

بررسی جایگاه موجود و مورد انتظار بخش کودکان و نوجوانان در کتابخانه های عمومی خراسان رضوی

دکتر محمد حسین دپانی^۱
مرضیه یگانه فر^۲

چکیده

هدف: هدف این پژوهش، بررسی وضعیت خدمات کودکان و نوجوانان در کتابخانه‌های عمومی خراسان رضوی و مقایسه آن با ۷ معیار استخراج شده از متون، به منظور ارزیابی این نوع خدمات است.

روش پژوهش: پژوهش حاضر در چهار مرحله و با استفاده از رویکرد کمی و کیفی انجام شد. جامعه هدف شامل ۳ گروه کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، کتابخانه‌های عمومی دارای بخش کودک و نوجوانان - اعم از کتابخانه‌های زیر پوشش شهرداری، کانون‌های مساجد، آستان قدس رضوی، نهاد کتابخانه‌های عمومی و کتابخانه کودک و کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی در استان خراسان رضوی - است. از گروه اول و دوم به روش نمونه‌گیری هدفمند به ترتیب ۵ و ۱۰ کتابخانه و از گروه سوم به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای، ۴۲ کتابخانه به عنوان نمونه انتخاب شد. متناسب با هر مرحله، از ابزارهای پرسشنامه، سیاهه واری و یا مصاحبه استفاده شده است.

یافته‌ها و نتایج: یافته‌ها نشان داد از بین ۷ معیار مورد نظر درباره خدمات کودکان و نوجوانان، کتابخانه‌های کانون در استان خراسان رضوی، در ۵ معیار وضعیت مطلوبی دارند و کتابخانه‌های عمومی برتر استان، تنها در یک مورد مطلوب می‌باشند. کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی در هیچ کدام از معیارها وضعیت مطلوبی ندارند. دیدگاه کتابداران ۴۲ کتابخانه

۱. استاد گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد daneshvarz85@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد کتابداری، کتابدار کتابخانه عمومی smyeganeh@gmail.com

عمومی که از طریق پرسشنامه استخراج شد، نشان داد وضعیت همه معیارها در کتابخانه‌های عمومی، در سطحی کمتر از ۴۰٪ ارزیابی می‌شود.

کلیدواژه‌ها: کتابخانه‌های عمومی خراسان رضوی، کتابخانه کودکان و نوجوانان، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، نهاد کتابخانه‌های عمومی خراسان رضوی.

مقدمه

کتابخانه‌های عمومی با فراهم کردن انواع منابع اطلاعاتی، آموزشی و پرکننده اوقات فراغت به صورت سالم، مراکز فرهنگی با ارزشی برای افراد و گروه‌های سنی جامعه خود هستند (مزینانی، ۱۳۷۹: ۱۹۰). یکی از رده‌های سنی افراد جامعه که بیش از سایر رده‌های سنی به استفاده از فضاهایی چون کتابخانه و خدمات آن نیاز دارد، کودکان و نوجوانان هستند. تقویت مجموعه نوشته‌های مناسب کودکان و نوجوانان و ارائه خدمات ویژه به آنان در کتابخانه عمومی بالقوه، این مراکز را به مکانی مهم و ارزشمند برای ایجاد و تقویت بنیان‌های اولیه رشد فکری کودکان که تضمین کننده پیشرفت نسل آینده‌اند، تبدیل کرده است (شعاری‌نژاد، ۱۳۸۴).

امروزه ارائه خدمات کتابخانه‌ای برای کودکان به لحاظ چگونگی دسترسی به دانش و داریی‌های فرهنگی جهان، به عنوان مهارت‌های سواد اطلاعاتی^۱ و فراهم کردن امکانات یادگیری مادام‌العمر^۲، اولویت ویژه‌ای دارد. باور عمومی است که کتابخانه‌ها باید به طور مداوم در جهت تغییرات رو به افزایش در جامعه و برطرف کردن نیازهای اطلاعاتی، فرهنگی و تفریحی تمامی کودکان تلاش کنند؛ به طوری که هر کودک با کتابخانه محلی خود آشنا و راحت باشد و مهارت استفاده از منابع و خدمات کتابخانه را نیز داشته باشد. پذیرفته شده است که کتابخانه‌های کودکان در هر جامعه، می‌تواند کودکان را به سواد اطلاعاتی و یادگیری مادام‌العمر مجهز و توانایی مشارکت و همکاری در جامعه را در آنان ایجاد کند (IFLA, 2001)^۳.

-
1. Information Literacy.
 2. Lifelong Learning.
 3. International Federation of Library Associations.

_____ بررسی جایگاه موجود و مورد انتظار بخش کودکان و نوجوانان ... / ۲۱

این موضوع در ایران با تأسیس کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در سال ۱۳۴۴ مورد توجه قرار گرفت. این کانون فرهنگی با احساس فقر شدید در حوزه تولیدات فرهنگی کودکان، افزایش تعداد باسوادان و به تبع آن تشدید نیاز به محصولات فرهنگی، تأسیس شد (رحیمی، ۱۳۸۷: ۲۱). در عین حال، چون تعداد کتابخانه‌های کانون اندک و دستیابی همه کودکان و نوجوانان به آنها میسر نبود، نهاد کتابخانه عمومی نیز با قدمتی بسیار، متولی خدمت به تمامی اقشار جامعه از جمله کودکان و نوجوانان شناخته شد.

مطالب منتشر شده درباره کتابخانه‌های کودکان و نوجوانان، به دو گروه عمده قابل تقسیم است. گروه اول نوشته‌هایی است که ضمن تأکید بر اهمیت مطالعه در سن کودکی، به توصیف خدمات و مجموعه‌های خاص کودکان در کتابخانه‌ها پرداخته‌اند. خاستگاه بیشتر این نوع نوشته‌ها که معمولاً عنوان‌های آنها با رهنمودهایی شروع می‌شود، سازمان‌های جهانی مانند فدراسیون بین‌المللی انجمن‌های کتابداری و یونسکو است. گروه دوم از نوشته‌ها، یا به توصیف وضعیت کتابخانه‌های کودکان و نوجوانان پرداخته و یا با انجام پژوهش، جنبه‌های متفاوتی از کتابخانه‌های کودکان و نوجوانان را ارزیابی کرده‌اند. پژوهشگران در تحقیقات خود اغلب از روش‌های پیمایشی، فنون مشاهده، توزیع پرسشنامه و یا روش‌های کیفی استفاده کرده‌اند.

تعداد پژوهش‌های انجام شده در داخل کشور که به صورت همه‌جانبه، کتابخانه‌های کودک و نوجوان را بررسی کنند، بسیار محدود بوده و در بیشتر موارد به یک یا دو بُعد از معیارهای مطرح شده در این پژوهش اشاره شده است. برای مثال «مکتبی‌فرد» (۱۳۸۹) و «امین دهقان» (۱۳۸۲) درباره کتاب‌های کودک و نوجوان؛ و «اریانت آنا» (۱۳۸۹) و «گویین و لمیس» (۱۳۸۹) درباره فضا پژوهش کرده‌اند. «کلی و جوزف»^۱ (۲۰۱۰) نیز که کار آنها در این تحقیق مبنای گردآوری اطلاعات قرار گرفته است، هفت معیار برای ارزیابی خدمات کتابخانه‌های ویژه کودکان تعیین کرده‌اند.

1. Kelly & Joseph.

این پژوهش بر آن است تا: ۱. وضعیت کتابخانه‌های عمومی کشور را به لحاظ وجود بخش کودک و نوجوان و نوع خدماتی که ارائه می‌کنند، آشکار سازد ۲. با معیار قراردادن شاخص‌هایی که از بررسی متون مرتبط با کتابخانه‌های کودکان و نوجوانان در داخل و خارج کشور به دست آمده، شکاف بین وضعیت موجود و مطلوب این خدمات را در سطح کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و کتابخانه‌های عمومی تعیین کند ۳. راهکارهایی به منظور پیشرفت کتابخانه‌های عمومی ارائه دهد. بدین منظور، پاسخگویی به سه پرسش زیر مبنای نظر قرار گرفته است:

۱. بر اساس دسته‌بندی «کلی و جوزف» (۲۰۱۰)، کتابخانه‌های زیرمجموعه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان چه معیارهایی را در ارائه خدمات کتابخانه‌ای به کودکان و نوجوانان به کار می‌گیرند؟ «کلی و جوزف» معیارهای خدمات در کتابخانه‌های کودکان را مشخص کرده‌اند. این معیارها عبارتند از: معیارهای برنامه‌ریزی، مجموعه، کارکنان، فناوری و دسترسی، برنامه‌ها و خدمات و ارتباط.

۲. بر اساس دسته‌بندی «کلی و جوزف»، کدام یک از ویژگی‌های بخش کودک و نوجوان کتابخانه‌های عمومی (شامل کتابخانه‌های زیر پوشش نهاد، آستان قدس رضوی، شهرداری و ارشاد و کتابخانه تخصصی کودک) با معیارهای شناسایی شده برای ایجاد این کتابخانه‌ها بیشتر همخوانی دارند؟

۳. کتابداران کتابخانه‌های عمومی، درباره ایجاد و توسعه بخش کودک و نوجوان در کتابخانه‌های عمومی چه نظری دارند؟

فرضیه‌های پژوهش

۱. بین ویژگی‌های موجود بخش کودکان و نوجوانان کتابخانه‌های عمومی و ویژگی‌های مورد انتظار، تفاوت معناداری وجود دارد.

۲. کتابداران شاغل در کتابخانه‌های عمومی، وضعیت خدمات کتابخانه‌ای به کودکان و نوجوانان را در سطح کمتر از حداقل (۴۰٪) ارزیابی می‌کنند.

روش پژوهش

با توجه به موضوع و فرضیه‌ها، پژوهش حاضر در ردیف پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد. اطلاعات آن به شیوه پیمایشی و با استفاده از پرسشنامه‌ای جمع‌آوری و در تجزیه و تحلیل اطلاعات، به توصیف و زمینه‌یابی پرداخته شده است. بدین منظور، از یک سو وضعیت کتابخانه‌های عمومی از نظر وجود بخش کودک و نوجوان و نوع خدماتی که ارائه می‌دهند مشخص و از سوی دیگر این وضعیت با معیارهای مشخص موجود در این باره مقایسه شده است. برای اطمینان از جلوگیری دخالت عوامل ناخواسته (متغیرهای مداخله‌گر) زمان پاسخگویی به پرسشنامه‌ها در خارج از زمان کاری (وقت آزاد پاسخگو) در نظر گرفته شد. پرسشنامه‌ها در مدت یک هفته توزیع و جمع‌آوری شد. به دریافت‌کنندگان پرسشنامه اطمینان داده شد که پاسخ‌ها کاملاً محرمانه باقی خواهد ماند.

جامعه پژوهش را سه گروه تشکیل داده است. گروه اول کتابخانه‌های زیرمجموعه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان استان خراسان رضوی است (که پس از این «کتابخانه کانون» نامیده می‌شوند). در زمان انجام پژوهش (سال ۱۳۹۰)، ۳۳ کتابخانه کانون در استان خراسان رضوی فعال بود.

نمونه‌ای که از گروه اول به روش هدفمند برگزیده شد، شامل ۵ مرکز^۱ بود که طبق نظر کارشناسان از نظر ارائه خدمات به کودکان و نوجوانان، وضعیت مطلوبی داشتند. هدف این بود تا با مشاهده وضعیت و مصاحبه با مسئولان آنها، بتوان معیارهای ایجاد کتابخانه‌های کودکان و نوجوانان را که در سطح دنیا مطرح است، بومی‌سازی کرد. کتابخانه‌های کانون به این دلیل برای بومی‌سازی معیارها انتخاب شدند که اولین گروه از کتابخانه‌هایی هستند که در ایران به روش تقریباً حرفه‌ای به کودکان خدمات می‌دهند و با سابقه‌ای طولانی، طرفداران زیادی در بین کودکان و نوجوانان دارند.

دومین جامعه مورد نظر این پژوهش را کتابخانه‌های عمومی استان خراسان رضوی تشکیل می‌دهند که دارای بخش کودک و نوجوان هستند. در این گروه تمامی کتابخانه‌های عمومی واقع در استان خراسان رضوی شامل: کتابخانه‌های زیر پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، کتابخانه‌های استان قدس رضوی، کتابخانه‌های وابسته به شهرداری، کتابخانه‌های کانون‌های مساجد که زیر نظر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی هستند و کتابخانه تخصصی کودک مورد نظر بوده‌اند.

نمونه دومین گروه از جامعه مورد نظر که باز هم به روش هدفمند انتخاب شد، ۱۰ کتابخانه عمومی^۱ بود که بر اساس نظرسنجی از مسئولان و مشاهده، دارای بخش کودک و نوجوان بودند. دلیل بررسی این گونه کتابخانه‌ها نزدیک‌تر بودن رویکرد آنان به جامعه هدف این پژوهش بود تا با انجام بررسی‌های لازم بتوان اولویت‌های مطرح برای سایر کتابخانه‌های عمومی را به دست آورد.

سومین گروه از جامعه پژوهش که جامعه اصلی نیز به شمار می‌آید، کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور در استان خراسان رضوی هستند. بر اساس آمار اعلام شده از سوی اداره کل نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور در خرداد ۱۳۹۱، در استان خراسان رضوی ۱۰۲ کتابخانه عمومی نهادی مستقل وجود دارد که جامعه این پژوهش شناخته شده‌اند. بر اساس یک نوع دسته‌بندی، ۲۷ کتابخانه مرکزی و ۷۵ کتابخانه در شهرستان‌های مختلف در کنار کتابخانه مرکزی هر شهرستان وجود دارد.

۱. کتابخانه استان قدس رضوی (مشهد)؛ مجتمع‌های فرهنگی امام خمینی (ره) (مشهد) و مجتمع فرهنگی امام رضا (ع) وابسته به استان قدس رضوی (قوچان)؛ مجتمع فرهنگی غدیر وابسته به شهرداری (مشهد)؛ کتابخانه‌های کانون فرهنگی هنری مساجد رسالت و غدیر (مشهد)؛ کتابخانه‌های نواب صفوی، مفتاح (مشهد) و باقرالعلوم (چناران) وابسته به نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور؛ کتابخانه تخصصی کودک بچه‌های آسمان (مشهد).

_____ بررسی جایگاه موجود و مورد انتظار بخش کودکان و نوجوانان ... / ۲۵

نمونه‌ای که از این میان به روش طبقه‌ای برای توزیع پرسشنامه انتخاب شد، بدین صورت بود که هر شهرستان به عنوان یک طبقه در نظر گرفته شد. از شهرستان‌هایی با بیش از ۲ کتابخانه، ۲ باب و از دیگر شهرستان‌ها یک باب کتابخانه انتخاب شد.

برای تعیین نوع اطلاعاتی که باید گردآوری شود، از ادبیات موضوع، پیشینه تحقیق، نظر استاد راهنما و الگوبرداری از نمونه‌های معتبر و استاندارد استفاده شد تا تهیه سیاهه‌های واری و پرسشنامه‌های استاندارد میسر شود:

این پژوهش طی چهار مرحله انجام گرفت که در ادامه (روش اجرای پژوهش) توضیح داده خواهد شد. در مرحله نخست، با مطالعه کتابخانه‌ای، به متغیرهای مناسب توجه و سیاهه‌ای از معیارهای مطرح در متون استخراج شد. این معیارها بر اساس الگوی «کلی و جوزف» دسته‌بندی شدند.

در مرحله دوم، سیاهه حاصل از مرحله اول، زمینه را برای تدوین سیاهه‌ای دیگر به همراه پرسش‌هایی برای انجام مصاحبه با کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان فراهم آورد. پاسخگویان این مرحله، مسئولان ۵ کتابخانه منتخب کانون پرورش فکری و کودکان بودند.

در مرحله سوم پژوهش، بر اساس نتایج مرحله دوم، سیاهه و سؤال‌هایی برای انجام مصاحبه از کتابخانه‌های عمومی برتر استان تهیه شد. در این مرحله نیز پاسخگویان، مسئولان ۱۰ کتابخانه منتخب بودند.

ابزار نهایی، پرسشنامه‌ای بود که با توجه به مراحل قبلی پژوهش، تدوین و با نظر استادان راهنما و مشاور، اصلاحات لازم بر روی آن انجام شد و پس از کنترل روایی و پایایی، در بین نمونه نهایی (کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد کتابخانه‌ها در استان خراسان رضوی) توزیع شد. از بین ۴۲ پرسشنامه توزیع شده، ۴۰ پرسشنامه برگشت داده شد. پاسخ‌دهندگان بیشتر مسئولان کتابخانه‌ها بودند. پراکندگی زیاد این گروه از کتابخانه‌ها در شهرهای استان خراسان رضوی، مانع انجام مصاحبه با کتابداران این گروه از کتابخانه‌ها شد.

یافته‌ها

در پاسخ به سؤال‌ها و فرضیه‌های پژوهش، نتایج زیر به دست آمد:

۱. پرسش اول: کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان چه معیارهایی را در ارائه خدمات کتابخانه‌ای به کودکان و نوجوانان به کار می‌گیرند؟
نتایجی که از پاسخ به سؤال اول پژوهش به دست آمده نشان می‌دهد کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان از حیث رعایت معیارهای مطرح در ارائه خدمات کتابخانه‌ای به کودکان و نوجوانان در شرایط مطلوبی به سر می‌برند و تنها در دو معیار ارتقای وضعیت فناوری و بهبود میزان ارتباط با خارج از مراکز، انتظار پیشرفت بیشتری می‌توان داشت.

این نتایج نشان می‌دهد کتابخانه‌های کانون با توجه به رسالت دیرینه خود توانسته‌اند خدمات مطلوبی را برای گروه مخاطب خود یعنی کودکان و نوجوانان ارائه کنند. با توجه به برنامه‌ریزی‌هایی که به صورت متمرکز توسط مرکز استان برای تمامی مراکز انجام می‌شود، می‌توان تا حدودی فضاها، منابع، برنامه‌ها و خدمات یکسانی را در مراکز مشاهده کرد. پایین‌تر از حد مطلوب بودن دو معیار مورد سنجش (معیار فناوری و دسترسی و معیار ارتباط) را می‌توان به سبب سیاست‌های کلی کانون دانست. برای مثال، درباره فناوری و دسترسی، بر اساس گفته مسئولان کتابخانه‌های مورد بررسی، با این که در تمام مراکز سیستم رایانه و اینترنت برای کلاس‌های آموزشی موجود است، امکان استفاده مستقل کودکان و نوجوانان در محیط کتابخانه از رایانه و اینترنت وجود ندارد.

۲. پرسش دوم: بر اساس دسته‌بندی کلی و جوزف، کدام‌یک از ویژگی‌های کتابخانه‌های عمومی با معیارهای شناسایی شده برای ایجاد این کتابخانه‌ها همخوانی بیشتری دارد؟

برای رسیدن به پاسخ‌های مورد توجه این پرسش، از ابزار پرسشنامه، مصاحبه با کتابداران و مشاهده استفاده شد. کتابخانه‌هایی که برای این مرحله انتخاب شدند، افزون بر این که در استان خراسان رضوی قرار داشتند، از نظر رسالت شرایط کتابخانه‌های

_____ بررسی جایگاه موجود و مورد انتظار بخش کودکان و نوجوانان ... / ۲۷

عمومی را دارند ولی از نظر تشکیلاتی، هر یک به سازمان متفاوتی وابسته‌اند. تحلیل پاسخ‌های داده شده به این پرسش، نشان داد کتابخانه‌های عمومی مورد بررسی از نظر معیارهای برنامه‌ریزی، مجموعه، کارکنان، فناوری و دسترسی، برنامه‌ها و خدمات و ارتباط در مجموع وضعیت مطلوبی ندارند و تنها در معیار فضا، وضعیت مطلوبی دارند. احتمالاً بخشی از نامطلوبی مشاهده شده، به سبب انتخاب کتابخانه‌های عمومی است که وابستگی سازمانی متفاوتی دارند. به بیانی دیگر، اگرچه این کتابخانه‌ها بر اساس رسالت خود باید کتابخانه عمومی تلقی شده و لذا دارای بخش کودکان و نوجوانان باشند، اما در عمل تا سطحی که مطلوب تلقی شود، پیش نرفته‌اند.

۳. کتابداران کتابخانه‌های عمومی، چه نظرهایی در زمینه ایجاد و توسعه بخش کودک و نوجوان در کتابخانه‌های عمومی ارائه می‌دهند؟

برای پاسخ به سؤال سوم پژوهش، در هر یک از ۷ معیار کلی و جوزف، از پرسش‌های باز موجود در سیاهه و ارسی ۱۰ کتابخانه عمومی استفاده و از طریق مصاحبه با کتابداران شاغل، از آنان پرسیده شد. تمامی پاسخ‌دهندگان بر لزوم توجه بیشتر مسئولان به خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان تأکید داشتند؛ با این استدلال که کودکان و نوجوان بیشترین آمار مراجعه به کتابخانه‌های عمومی را به خود اختصاص داده‌اند؛ به‌ویژه دانش‌آموزان که به دلایل مختلف از جمله انجام تکالیف درسی، به کتابخانه عمومی مراجعه می‌کنند. این افراد به مقدار زیادی توقع دارند که به فضا، منابع و خدمات مطلوب‌تری در کتابخانه‌های عمومی دسترسی داشته باشند. بیشتر پاسخ‌دهندگان دارای دغدغه‌های زیر بودند: ناکافی بودن اعتبار مالی خاص بخش کودک به منظور تهیه تجهیزات، کمبود منابع، ممکن نبودن اجرای برنامه‌های جانبی و به‌ویژه در اختیار نداشتن منابع انسانی خاص بخش کودک و نوجوان که باید دارای دانش‌ها و توانمندی‌های ویژه‌ای باشند.

نظرهای مسئولان و کتابداران شاغل در کتابخانه‌های زیر پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی نیز با استفاده از پرسش‌های باز که در انتهای هر بخش پرسشنامه آمده بود، دریافت شد. تحلیل این پاسخ‌ها و مقایسه نظرهای کتابداران این گروه و ۱۰ کتابخانه

منتخب، نشان از وضعیت نامطلوب کتابخانه‌های زیر پوشش نهاد در ۵ معیار مورد بررسی دارد. البته، به دلیل انتخاب تصادفی آنها در مقابل انتخاب هدفمند ۱۰ کتابخانه، این نتایج تا حدودی بدیهی به نظر می‌رسد. بالاتر بودن کتابخانه‌های زیر پوشش نهاد در معیار فناوری و ارتباط، نشان دهنده سیاست موجود در این سازمان درباره این دو معیار است.

در خصوص لزوم وجود فناوری و دسترسی، این واقعیت در کتابخانه‌های عمومی وجود دارد که نهاد کتابخانه‌ها در سال‌های اخیر برای ایجاد بخشی با این عنوان در کتابخانه‌ها تلاش کرده و به نظر می‌رسد در این زمینه تا حدودی موفق بوده است. به نظر می‌رسد بالا بودن نمره کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد، در معیار «ارتباط» ضرورت تعامل با شهرداری، آموزش و پرورش، مهد کودک‌ها و ... است که سیاست‌های کلی نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور بر آنها تأکید دارد.

فرضیه‌های پژوهش

۱. بین ویژگی‌های موجود بخش کودکان و نوجوانان کتابخانه‌های عمومی و ویژگی‌های مورد انتظار، تفاوت معناداری وجود دارد.

در این پژوهش کتابخانه‌های عمومی در دو مرحله بررسی؛ در مرحله نخست ۱۰ کتابخانه عمومی از بین کتابخانه‌های عمومی استان به صورت گزینشی انتخاب شد که بررسی وضعیت آنها در ۷ معیار مورد نظر، نشان داد در ۶ مورد وضعیت مطلوبی ندارند.

مرحله دوم که به این فرضیه مربوط است، انتخاب نمونه‌ای با ۴۲ کتابخانه عمومی وابسته به نهاد به صورت تصادفی بود، که معلوم شد تنها ۲۵ کتابخانه، خدمات به کودکان و نوجوانان ارائه می‌دهند. تحلیل مربوط به امکانات و خدمات این کتابخانه‌ها نیز نشان داد در تمامی معیارهای مورد بررسی وضعیت نامطلوبی دارند. بر همین اساس، فرضیه صفر مرتبط با فرضیه نخست رد نشد؛ به این معنا که بین ویژگی‌های

_____ بررسی جایگاه موجود و مورد انتظار بخش کودکان و نوجوانان ... / ۲۹

موجود و مورد انتظار بخش کودک و نوجوان کتابخانه‌های عمومی، تفاوت معناداری از نظر نامطلوبیت وجود دارد.

نمونه‌ای که برای کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد در استان خراسان رضوی انتخاب شد، معرف تمامی کتابخانه‌های عمومی استان است. بر این اساس، همه کتابخانه‌ها باید به گونه‌ای خدمات ویژه برای کودکان و نوجوانان را ارائه دهند، اما در عمل ۴۰٪ کتابخانه‌ها دارای بخش مستقل کودک و نوجوان نبودند. ۶۰٪ کتابخانه‌ها نیز که دارای بخش مستقل کودک و نوجوان بودند، در تمامی معیارها در سطحی پایین‌تر از وضعیت مطلوب قرار دارند. این وضعیت، به‌ویژه در زمان حاضر که نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور نسبت به ایجاد بخش کودک و نوجوان رویکرد جدیدی را آغاز کرده است، نیازمند توجه بسیار جدی و تلاش‌های خستگی‌ناپذیر برای رسیدن به حداقل‌های مطرح در ۷ معیار مورد نظر این پژوهش است.

۲. کتابداران شاغل در کتابخانه‌های عمومی، وضعیت کتابخانه‌ای کودکان و نوجوانان را در سطحی کمتر از حداقل (۴۰٪) ارزیابی می‌کنند.

برای پاسخ به این فرضیه، پرسشنامه مربوط، در اختیار ۴۲ باب کتابخانه عمومی زیر پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور در استان خراسان رضوی قرار گرفت. این کتابخانه‌ها به طور تصادفی به عنوان نمونه انتخاب شده بودند و مسؤلان ۴۰ کتابخانه به سؤال‌های مربوط پاسخ دادند. کتابداران این کتابخانه‌ها، وضعیت خدمات کتابخانه‌ای به کودکان و نوجوانان را در معیار برنامه‌ریزی، مجموعه، فضا، کارکنان، فناوری و دسترسی، برنامه‌ها و خدمات و ارتباط، کمتر از سطح حداقلی (۴۰٪) ارزیابی کردند. این نوع ارزیابی با داده‌هایی که از این کتابخانه‌ها درباره معیارهای مورد نظر گردآوری شده بود، همسویی دارد. به بیانی دیگر، هم نتایج کمی و هم نظرهای مسؤلان بیانگر این واقعیت است که سطح کیفیت ارائه خدمات مربوط به کودکان و نوجوانان در کتابخانه‌های عمومی نامناسب است. این موضوع نشان می‌دهد که کتابخانه‌های عمومی به بخشی قابل توجه از رسالتی که بر عهده دارند، کمتر توجه می‌کنند. با توجه به این که کودکان و نوجوانان، گروه سنی بسیار با اهمیتی از مراجعان بالقوه یا بالفعل کتابخانه‌های

عمومی هستند و تقریباً هیچ نهاد دیگری عهده‌دار ارائه این گونه خدمات به آنها نیست، تغییر رویکرد برنامه‌ها، اعتبارات، تجهیزات و نیروی انسانی مناسب برای ارائه خدمات به کودکان نیازی است نهفته، که مطلوب شدن آنها زمینه‌ای بسیار مناسب برای کودکانی است که در جامعه اطلاعاتی آینده، ساکنان دار مسئولیت‌های کلیدی کشور هستند.

نتیجه‌گیری

هدف از این پژوهش، بررسی معیارهای مطرح در کتابخانه‌های ویژه کودک و نوجوان بر اساس استانداردها و پژوهش‌های موجود، به منظور بررسی وضعیت موجود کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور در استان خراسان رضوی بود. پس از انجام مراحل مختلف، نتایج زیر برای کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد کتابخانه‌ها قابل استنباط است:

- کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد، در سال‌های اخیر به طور چشمگیری در برنامه‌ریزی‌های خود به سمت ایجاد و گسترش بخش ویژه کودک و نوجوان پیش می‌روند، به طوری که می‌توان گفت بسیاری از کتابخانه‌های عمومی در سطح استان، دارای بخش کودک و یا کودک و نوجوان هرچند به صورت ابتدایی، هستند.

- کتابخانه‌های عمومی از نظر فراهم آوردن مجموعه منابع کتابی برای اعضای کودک و نوجوان وضعیت مطلوبی دارند؛ اما از نظر تهیه انواع دیگر مواد اطلاعاتی بسیار ضعیف می‌باشند، به طوری که در کمتر کتابخانه‌ای این نوع منابع دیده می‌شود.

- کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد، بر ایجاد بخش مستقل کودک، به‌ویژه بر اختصاص فضا و خرید تجهیزات خاص این بخش، تأکید دارند. کتابخانه‌های عمومی نیز بر حسب وظیفه تا حد امکان حداقل فضا و تجهیزات برای این بخش را فراهم کرده‌اند، اما در مواردی به سبب کمبود فضای کل کتابخانه عمومی، کمبود بودجه، اندک بودن کتابداران تحصیل کرده، در عمل نمی‌توانند در مسیری که استانداردهای مربوط مشخص می‌کنند، حرکت کنند. تغییر این وضعیت با توجه به تحولاتی که در برنامه‌های

_____ بررسی جایگاه موجود و مورد انتظار بخش کودکان و نوجوانان ... / ۳۱

دولت نسبت به خدمات عمومی در کل جامعه در حال رخ دادن است، چشم‌انداز مناسبی پیش‌رو نمی‌گذارد.

- کتابخانه‌های عمومی نهادی از نظر نیروی انسانی برای بخش کودک و نوجوان دچار مشکلات جدی هستند و در هیچ یک از کتابخانه‌های مورد بررسی، کتابداری با عنوان کتابدار بخش کودک و نوجوان وجود ندارد.

- کتابخانه‌های عمومی نهادی برای ایجاد زیرساخت‌های فناوری بخش کودک و نوجوان، اقدام خاصی نکرده‌اند. شاید یکی از دلایل آن وجود رایانه و اینترنت برای دسترسی متناسب تمامی اعضا در کتابخانه باشد که سبب شده نیازی به ایجاد بخش مستقل برای کودکان و نوجوانان احساس نشود. دلیل دیگر، نبود کتابدار مستقل برای این بخش و لزوم نظارت کافی در صورت وجود رایانه و شبکه اینترنت است که تاکنون فراهم نشده است.

- کتابخانه‌های عمومی زیر پوشش نهاد از نظر ارائه خدمات کتابخانه‌ای به کودکان و نوجوانان، با توجه به مراجعه فراوان این گروه سنی به کتابخانه‌های عمومی، پویا عمل می‌کنند ولی از نظر اجرای برنامه‌های جانبی در بخش کودک و نوجوان، به سبب نداشتن نیرو، کمبود بودجه و در مواردی محدود بودن فضا، به اجرای تعداد کمی از این برنامه‌ها - از جمله: کارگاه‌ها و مسابقات نقاشی، بازدیدهای مدارس و مهد کودک‌ها و در برخی موارد کلاس‌های قصه‌گویی - بسنده کرده‌اند.

- کتابخانه‌های عمومی نهادی، با توجه به رسالت خود به عنوان نهادی عمومی، بر لزوم برقراری ارتباط با دیگر سازمان‌ها و نهادها آگاه بوده و در این باره تلاش زیادی می‌کنند. دعوت از مدارس و مهد کودک‌ها برای بازدید، افزایش تعداد اعضای کتابخانه، معرفی منابع به آنها و ... از جمله این فعالیت‌هاست. اما زمانی این ارتباطات می‌تواند به حد مطلوب خود برسد که کتابخانه بتواند برای آنها برنامه‌های ویژه‌ای داشته باشد؛ از جمله: برگزاری کلاس‌های مختلف، مسابقات و جوایز متنوع و ... که از این جهت کتابخانه‌های عمومی با توجه به کمبود بودجه، منابع انسانی و محدود بودن فضا، دچار مشکل هستند.

مقایسه کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان با کتابخانه‌های عمومی که بر اساس نیازهای گروهی از جامعه مخاطب خود، به سمت ایجاد بخش کودک و نوجوان پیش می‌روند، نشان می‌دهد که استفاده از تجربیات و نتایج عملکرد کانون توسط کتابخانه‌های عمومی تا حد زیادی می‌تواند کتابخانه‌های عمومی را در جهت تحقق هدف‌های مرتبط با کودکان و نوجوانان، یاری دهد.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

- پژوهش حاضر به طور کلی بر پایه معیارهای برگرفته از متون، بخش کودکان و نوجوانان کتابخانه‌های عمومی را ارزیابی کرده است؛ انجام پژوهش‌هایی که هر یک از کتابخانه‌های کشور را جداگانه با توجه به هر یک از این معیارها بررسی کنند، مطلوب به نظر می‌رسد.

- انجام پژوهش‌هایی که با در نظر گرفتن علاقه‌مندی‌ها و پیشنهادهای کودکان و نوجوانان، به عنوان استفاده‌کنندگان واقعی این کتابخانه‌ها، راهکارهای عملی برای ارتقای وضعیت بخش کودک و نوجوان کتابخانه‌های عمومی را شناسایی کند.

- انجام پژوهشی با موضوع «شناسایی راهکارها و چالش‌های ارائه خدمات اینترنتی به کودکان و نوجوانان در کتابخانه‌های عمومی».

- بررسی مجموعه منابعی که برای بخش کودک و نوجوان کتابخانه‌های نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور ارسال می‌شود و بررسی میزان انطباق آن با استانداردهای موجود در این زمینه.

- بررسی عوامل تأثیرگذار در جذب کودکان و نوجوانان به کتابخانه‌های عمومی با بهره‌گیری از تجارب کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

- بررسی میزان سودمندی اجرای خدمات و برنامه‌های جانبی بخش کودک و نوجوانان در ارتقای وضعیت تحصیلی دانش‌آموزان؛ زیرا در اظهارات کتابداران به این موضوع اشاره شده بود و این که کودکان و نوجوانان برای انجام تکالیف درسی، با توجه به رویکرد نوین آموزش و پرورش، بیش از گذشته به کتابخانه مراجعه می‌کنند.

منابع

- امین دهقان، نسربین (۱۳۸۲). تحلیل داستان‌های مناسب کودکان و سنجش میزان توانمندی آنها در کاهش و یا حل ۴ مشکل روان‌شناختی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه فردوسی مشهد.
- انجمن کتابخانه‌های آموزشی آمریکای آمریکا (۱۳۷۹). *اقتدار اطلاعات: رهنمودهایی برای برنامه‌های چندرسانه‌ای کتابخانه‌های آموزشی*؛ برگردان عبدالرسول جوکار و رسول رحیمیان. شیراز: دانشگاه شیراز.
- رحیمی، فروغ (۱۳۸۷). «تاریخچه، ساختار و تشکیلات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان». *ماهنامه اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی*، اردیبهشت ۸۷، شماره ۷، ص ۱۹-۲۷.
- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۸۳). *روانشناسی رشد*. تهران: اطلاعات.
- _____ (۱۳۸۴). *ادبیات کودکان*. تهران: اطلاعات.
- قاسمی، علی‌حسین (۱۳۸۱). *رهنمودها و استانداردهای کتابخانه‌های عمومی کویینزلند*. تهران: دبیرش.
- کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۹۰). *معرفی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان*. برگرفته در ۲۸ آذرماه ۱۳۹۰ از: www.kpf-khr.ir/tabid/61/Default.aspx
- گوین، باربارا ای. بی و الکس لمیس (۱۳۸۹). *برنامه کتابخانه کودکان و نوجوانان کتابخانه عمومی جکسون ویل (ص ۷۴-۸۶)*. در گزیده مقالات کتابخانه‌های عمومی ایفلا ۲۰۰۹. ترجمه مجید نبوی و بهروز رسولی. تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.
- مزینانی، علی (۱۳۷۹). *کتابخانه و کتابداری*. تهران: سمت.
- مکتبی‌فرد، لیلیا (۱۳۸۹). *شناسایی و بررسی میزان وجود مهارت‌ها و مؤلفه‌های تفکر انتقادی از دیدگاه ریچاردیل در داستان‌های تألیفی برای کودکان گروه سنی «ج» در سال‌های ۴۲-۸۵ در فهرست کتاب‌های مناسب شورای کتاب کودکان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)*. دانشگاه چمران اهواز.
- نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور (۱۳۹۰ الف). *اطلس کتابخانه‌های عمومی کشور*. برگرفته در ۱۰ آذر ۱۳۹۰ از: <http://iranpl.ir/Portal/Home/Default.aspx?CategoryID=2ee3dc1-b0ef-4b40-82a1-7adf28839bb6>
- _____ (۱۳۹۰ ب). *لیست کتابخانه‌های عمومی کشور مطابق با آئین‌نامه درجه‌بندی جدید خرداد ماه ۱۹ برگرفته در ۱۵ آبان ماه ۱۳۹۰* از: <http://iranpl.ir/Portal/Home/Default.aspx?CategoryID=627804af-4e48-4cef-a95c-963cd1e4447a>
- نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور «معاونت توسعه کتابخانه‌ها و کتابخوانی، اداره کل امور کتابخانه‌ها» (۱۳۹۰). *مجموعه دستورالعمل‌های اداره کتابخانه‌های عمومی*. تهران: کتاب نشر.
- واریانت آنا، نو ای. (۱۳۸۹). *طراحی فضایی برای کودکان در کتابخانه‌های عمومی کشورهای در حال رشد (ص ۹۷-۱۱۰)*. در گزیده مقالات کتابخانه‌های عمومی ایفلا ۲۰۰۹. ترجمه وحید زارعی. تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.

- یارزان، گنزالو (۲۰۰۹). ایجاد محیط‌هایی برای کودکان و نوجوانان در کتابخانه عمومی (ص ۱۲۵-۱۴۰). در گزیده مقالات کتابخانه‌های عمومی ایفلا ۲۰۰۹. ترجمه بهروز رسولی. تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.

- Fasick, Adele M; E. Holt, Leslie (2008). *Managing children's services in public library*. Westport, Connecticut: Libraries Unlimited, p:204.
- International Federation of Library Associations (2001). *Guidelines For Children's Libraries services: IFLA/UNESCO guidelines for development*. Retrieved May 25, 2011 from <http://www.ifla.org/>.
- International Federation of Library Associations (2001). *Guideline For library Services For young adult: IFLA/UNESCO guidelines for development*. Retrieved May 25, 2011 from <http://www.ifla.org/>.
- International Federation of Library Associations (2007). *Guileline for library to Babies and taddlers*. Retrieved May 25, 2011 from <http://www.ifla.org/>.
- International Federation of Library Associations (2001). *The public library services: IFLA/UNESCO Guidelines for Development*. Retrieved May 25, 2011 from <http://www.ifla.org/>.
- Kelly, Paula; Joseph, Mylee.(2010). Developing A Youth Services Strategy Framework For Public Libraries. *Aplis*, 23(2), p:56-60.
- Massachusetts Library Association: Youth Services Section (2005). *Standards for Public Library Services to Young Adults in Massachuwetts*.